

Valastyán Tamás*

A mi világunk felmérése
A filozófiai folyóiratok
helyzete az ezredfordulón**

A kolbász és a csillagok

Méltán elhíresült regényében, *A világ fölmérése*ben Daniel Kehlmann, korunk egyik leginveciózusabb és legolvasottabb írója leír egy jelenetet Carl Friedrich Gauss és Immanuel Kant találkozásáról. A fiatal matematikus, miután hónapok lázas munkájának eredményeként megírja aritmetikai főművét, egy majdnem egy hónapig tartó útra kel Königsbergbe, hogy átadja könyve egy példányát legszakavatottabb s egyetlen méltó olvasójának, az akkor már nagyon idős mesternek, Immanuel Kantnak. A találkozás eseményének azt a momentumát idézem, amikor Gaussnak a görbült terek lehetőségéről szóló lázas okfejtései után maga Kant jut szóhoz:

Gauss [...] egyelőre csak az egyetlen olyan ember véleményét szeretné kikérni, aki esetleg nem tekinti őt örültnek és bizonyára megérti. Annak az embernek a véleményét, aki térről és időről mindenki másnál többet tanított a világnak. Leguggolt, hogy arca egy magasságba kerüljön az emberke arcával. Várt. Az aprócska szempár rászégeződött.

Kolbászt, mondta Kant.

Tessék?

Lampe vegyen kolbászt, mondta Kant. Kolbászt és csillagokat. Azt is vegyen.

Gauss felállt.

Még nem hagyott el teljesen a civilitás, mondta Kant. Uraim!¹

*A szerző a Debreceni Egyetem oktatója; valastyan@gmail.com

** A tanulmány alapjául szolgáló előadás *A Magyar Tudomány Napja Erdélyben* rendezvény-sorozat filozófia szekciójának keretében hangzott el Kolozsváron 2014. november 22-én, a *Kellék* filozófiai folyóirat fennállásának huszadik évfordulója alkalmából

¹ Daniel Kehlmann: *A világ fölmérése*. Ford. Fodor Zsuzsa. Budapest, Magvető, 2007, 91.

Hogy Gauss aritmetikai felhőjására méltó reflexió-e a kolbásznak és a csillagoknak a civilitás jegyében történő kanti párosítása, azt nem tudom – a jelenet erős ironiája, már-már a karikatúrába áthajló scenírozása kétségeket ébreszt bennem efelől –, de most nem is ez a lényeg. Amit nyomatékosítani szeretnék ennek az epizódnak, a felvilágosodás legragyogóbb évtizedeiből származó pillanatnak a felidézésével, az nem más, mint hogy a transzcendentális kritikai *a priori* megismerés, az akaratszabadság és az önálló észhasználat apostolaként számon tartott Kant ebben a fiktív metamorfózisában a világpolgári mentalitás fő összetevőjeként a csillagos égbolt mellett egy nagyon is materiális, *a posteriori* elemet, a kolbászt emlegeti fel. S hát mi, szerkesztők, nagyon is érthetjük s megérthetjük, miről beszél e helyt Kant, jóllehet ízlésünkhöz képest kissé talán túlzó szakzavarral ábrázolva. Tevékenységi körünk ideákban megformálódó csillagképek szegélyezte horizontját tudniillik mindig keresztbe metszi a per pillanat kolbászban realizálódó apanázs, de még inkább annak hiánya.

No persze nem csak e túlfeszített dialektika révén, a csillagképek távoli mentális tér- vagy tájképe, illetve a mindig nagyon közeli mecénási mizéria fókuszpontjai köré húzott ellipszisen helyezhetjük el önmagunkat – folyton keringve vágyálmaink, terveink, valamint az adott lehetőségek szabta realitások meghatározta tojásdad pályán. Mindazonáltal most sem tudnék, száztizennégy évvel később, Balázs Béla kérdésére bővebb választ adni annál, mint amit ő maga írt saját, költőinek szánt interogatív felindulására; a századforduló magyar szellemi életének s folyóirat-kultúrájának egyik legizgalmasabb darabja, a *Renaissance* kapcsán írja egyik levelében Lukács Györgynek: „[...] a lapnak szép a kiállítása. Úgy látom, hogy szimpátiával fogadják, a T. T. T. [Társadalomtudományi Társaság – V. T.] révén van valószínűleg egy kész közönsége és (én ugyan még nem kaptam) – állítólag tisztességesen fizet. Kell még valami?”²

Szimpátiával teli fogadtatás, kész közönség és tisztességes fizetség – valóban kell-e ennél több egy folyóirat szerkesztőinek? De nézzük máshonnan e bűvös hármast! Merthogy persze nem létezik elfogadás egyből, a szimpátiát ki kell vívni, a közönség sincs kész valójában, érte mindig meg kell küzdeni, a fizetségre pedig pontosan illik az „állítólag” hiányt affirmáló határozószava. S éppen ebben a perspektíva-váltásban, folytonos inverzív gesztusban vélem felfedezni a szerkesztés legnehezebb és – talán ebben a körben megengedhetek egy kis pátoszt – legszebb mozzanatát. Megpróbálni mindig máshonnan nézni, mások felé fordulva szemlélni szakadatlanul átalakuló kultúránkat. A folyóiratok ennek a permanens *metasztrophé*nak a helyei, a tekintet folyton elforduló mozgásának az iniciátorai. Az „állítólag” folytonos

² Balázs Béla – Lukács Györgyhez, Budapest, 1910. május 12. In Fekete Éva – Karádi Éva (szerk.): *Lukács György levelezése (1902–1917)*. Magvető, Budapest, 1981, 204.

eltolódásában, izgalmas ürességében, nyugtalan halasztódásában olykor s néhol elkapni a létrehozás szíréhangú eseményét, a keletkezés forma-orientációjú lehetőségét, eurüdikéi pillanatát. Ezekben a pillanatokban akár még az is lehetséges, hogy a folyóiratot intézményes létében érintő fogadtatás, az olvasó közönség befogadása és az apanázs elfogadása egymást feltételezve-felerősítve összeér – szimpatikus, kész és tisztességes lesz a kultúra redaktív formája.

Szerencsére megélhettünk többen, többször is ilyen pillanatokat. Ünnepi alkalmunk apropóján most nevezzük csupán a húszéves *Kellék*et nevéni!

Akció és redakció

A modernitás kulturális változásainak erős, diszkontinuus momentumai, aktív energiái voltaképpen mindig összekapcsolódnak a redaktív formákkal. Gondolhatunk itt mindjárt Friedrich Schlegelék *Athenaeumjára*, amely pl. a reaktív *Horen* ellenében próbálja redaktívan mozgósítani erejét, és szervezi meg önnön törekvéseit a közös gondolkodás, a *symphilosophieren* olyan emi-nens változatában, mint a folyóirat. S választja legfőbb szerkesztési elvéül a tiszta impertinenciát, az érthetlenséget, amint Schlegel jellemző módon a folyóirat záróakkordjának szánt programatikus írásából, *Az érthetlenségéről* című esszéből megismerhetjük. S persze az is nagyon jellemző, hogy a későbbiekben majdnem minden innovatív folyóirat-alapítási próbálkozás Schlegelék *Athenaeumját* emlegeti követendő példaként, inspirációs forrásként.

Mint teszi azt Walter Benjamin is, aki *Az „Angelus Novus” című folyóirat bejelentése* című szövegében „a folyóirat lényegi szellemé”-t megragadva s megidézve hivatkozik az *Athenaeumra*, mondván:

Valóban: a folyóirat elveszti létjogosultságát, ha aktualitása nem történelmi igényű. A romantikus *Athenäum* azért volt oly példaszerű, mert ezt az összefüggést különös nyomatékkal hangsúlyozta. És szükség esetén ugyanez a folyóirat szolgálhatna példaként arra is, hogy az igazi aktualitás mércéje végképp nem a közönség. Ahogy az *Athenäum* is tette, át kell engednünk az újdonságok és legújabb újdonságok terméketlen felületességeinek kiaknázását az újságoknak, s ha kell, a közönség teljes részvétlensége mellett az igazán aktuálisat követnünk, kérlelhetetlenül a gondolkodásban és tévedhetetlenül a megfogalmazásban.³

³ Walter Benjamin: Az „Angelus Novus” című folyóirat bejelentése. Ford. Pór Péter. In uő: *Angelus Novus*. Európa Kiadó (Magyar Helikon), Budapest, 1980, 90.

A történelmi igényű s távlatú aktualitás már-már oximoronszerű gondolata, amely tehát a folyóirat szelleméből kell hogy fakadjon, ellentétben áll az újságoknak a történelmietlen, a pusztá történés szintjén zajló aktualitások hajhászásában tünékenyen testet öltő feladatával. Az aktualitás történelmi horizonton való megformálódását Benjamin annyira komolyan veszi s feltételezi, hogy akár még az olvasóközönség elvesztését sem tartja nagy árnak az elérése érdekében. Ez az igazi aktualitás Benjaminsnál, mint tudjuk, eszkatologikus perspektívába helyeződik, erről a legérzékletesebb képet *A történelem fogalmáról* híres IX. szakaszában festi meg a filozófus, kedvenc festménye, Paul Klee *Angelus Novus* című művének angyal-alakját segítségül hívva.⁴ És hát ez a címe tervezett, ám többek között az infláció miatt soha meg nem jelent folyóiratának is.

Ami engem most leginkább érdekel, ami inspiráló és érdekfeszítő lehet, az nem más, mint hogy Benjamin e történelmi távlatú, igazi aktualitást, az eszkatonba torkolló, vagy inkább azt megnyitó történelmi horizontot saját folyóirat-víziója alapján impertinensen gondolja ábrázolni, tartja lehetségesnek szemlélni és végigvinni:

Programok [...] csak egyének vagy szövetségesek céltudatos tevékenységére érvényesek; a folyóirat viszont valamely meghatározott gondolkodásmód életmegnyilvánulása, tehát sokkal kiszámíthatatlanabb, öntudatlanabb, mint bármely akarati megnyilvánulás, de sokkal inkább a jövőre irányul, sokkal több kibontakozási lehetőséget is hordoz magában.⁵

A céltudatosság ellenében megvalósítandó, kiszámíthatatlan s öntudatlan, önmagában számtalan kibontakozási lehetőséget hordozó, jövőre irányuló és váratlanul aktualitásba forduló potencialitás a benjaminsi folyóirat lényegi szelleme. Ebben a koncepcióban az eseti jelleg, az eseményszerű a lehetőségfeltétele az angyali tekintet elől rejtve nem maradó történelmi sorsszerűnek, s az angyal nevét viselő folyóirat arra hivatott, hogy a potencialitást segítse átfordulni aktualitásba.

Benjamin tervezett lapjának Richard Weissbach heidelbergi kiadó jóvoltából és biztatására 1921-22-ben adta volna ki az első számát, amelynek az anyaga egyébként már jószerével teljes egészében összeállt. Mintegy tíz évvel korábban Lukács György és barátai is folyóirat-alapítási lázban égnek a Budapest–Berlin–Firenze háromszögelési pontok határolta területen. Hogy csak néhányat említsünk a megvalósult és soha létre nem jött ötletekből: *A Szellem*, *Renaissance*, *Logos*, *Fuga* stb. Lukács tollából ismereteim szerint nem

⁴ Vö. Walter Benjamin: A történelem fogalmáról. Ford. Bence György. In uő: *Angelus Novus*. Id. kiad. 966.

⁵ Benjamin: Az „Angelus Novus” című folyóirat bejelentése. Id. kiad. 89.

maradt fenn olyan koncentrált, tervszerű szöveg, mint Benjamin esetében. Levelezéséből azonban, továbbá a Babbitssal folytatott, a filozófiai nyelv homályossága körül kibontakozott vitájából, valamint néhány további, a kortárs hazai és európai filozófiai gondolkodást és helyzetet illető esszéjéből tisztán s világosan következtethetünk arra, hogyan képzei el azt a redaktív miliót, amelyben szívesen dolgozott és élt volna. Mindenekelőtt azt láthatjuk, hogy ő is – Benjaminhoz hasonlóan – egy tágasabb életösszefüggésbe helyezi bele a filozófiai művelés gyakorlatát és lehetőségét. Ami német kollégájánál a történelmi távlatú igazi aktualitás megragadása és megformálása, az Lukácsnál nem más, mint a kultúra:

Az igazi kultúrában minden szimbolikussá válik, mert minden csak kifejezése – és minden egyformán csak kifejezése – az egyedül fontosnak: az étellel szemben való miként-reagálásnak, az ember egész lényének az élet egészéhez való miként-fordulásának.⁶

Kultúr- és életfilozófia ezek szerint szorosan összefügg, egymást feltételezi, abban tehát, ahogyan az élet egészéhez fordulunk, ahogyan az életmegnyilvánulásokra reagálunk, szimbolikusan kifejeződik egy filozófiai gesztus. Nos, azt gondolom, Lukács és századfordulós baráti körének folyóirat-alapítási törekvésében is ilyen szimbolikus pillanatot kaphatunk el.

Arra vonatkozólag, hogy miképpen képzei el a redaktív gesztust ebben az egész kultúr- és életfilozófiai kontextusban, talán a legpregnansabb megnyilvánulása Lukácsnak egy inverzió, egy kritikai *bon mot*, amelyet egy Fülep Lajoshoz írt levelében olvashatunk, s amelyet a *Logos* című neokantiánus folyóirat magyar változatának megszervezése apropóján fogalmaz meg. Mielőtt idéznék a levélből, az utalások könnyebb érthetősége kedvéért el kell mondanom, hogy Lukács és Fülep már egy ideje tervezik, hogy egy magyar nyelvű, ám európai kitekintésű lapot jelentetnek meg *A Szellem* címmel, amelybe szerették volna meginvitálni az idősebb generációból a konzervatív nemzeti, mindazonáltal nyitott szellemiségű Alexander Bernátot. Ezt a törekvésüket húzza önkéntelenül keresztül Szilasi Vilmos, aki azzal keresi meg Alexander Bernátot, hogy álljon az élére annak a törekvésnek, amelynek eredményeképp megjelenhetne a tekintélyes *Logos* magyar nyelvű változata. Aminek a szerkesztésébe szívesen várták volna Lukácsot, azonban nem vonták volna be Fülepet. E klasszikus keresztbe-szervezőés aztán nem várt bonyodalmakat és sértődéseket szül, aminek következtében Alexander teljesen eláll a lapalapítás tervétől, s Lukácsék is csak késedelemmel és nagyon

⁶ Lukács György: Esztétikai kultúra. In uő: *Ifjúkori művek (1902–1918)*. Szerk. Tímár Árpád. Magvető, Budapest, 1977, 424. E helyt szeretném megköszönni Hévizi Ottónak a témában nyújtott segítségét.

rövid ideig tudják kiadni *A Szellemet*. Íme az idézet:

Alexandernek a következőket írtam (megmondván Szilasiról a véleményemet): én *Önnek* kötöttem le magamat, csak önnel *teljes szolidaritásban* megyek bele bármibe. Megírtam, hogy közlöm a dolgot Önnel, és *az Ön válasza az én válaszom is*. Egyszermind precizíroztam a mi álláspontunkat: 1) fordítások – régi-ek és újak közül (tekintet nélkül a Logosra) az, ami egy filozófiai kultúra megteremtésére alkalmas. A német Logos már kész kultúrát talált; lehet tehát Zeitschrift für Kulturphilosophie. Mi csinálni akarunk, mi Zeitschrift für philosophische Kultur vagyunk, 2) a munkatársak iránya: az új metafizika és az antipozitívizmus, nem eklektika.⁷

A lukácsi inverzió világos: a már meglévő, kész (német) kultúrafilozófiai miliő és egy még megteremtendő (magyar) filozófiai kultúra közötti különbséget írja le rendkívül élesen. A folyóirat alapításának ötlete – mondhatnám: szelleme – voltaképpen ebből a különbségből fakad s tör elő.

Postludium: filozófiai kultúra és történelmi aktualitás?

A fentiekben érintett fogalmisággal élve: az, hogy ma is egyfajta életösszefüggésben helyezük el a filozofálás mikéntjét, no meg hogy kérlelhetleneknek kell lennünk, ha nem is a gondolkodásban, de a kéziratok minőségi gondozásában, s persze ha tévedhetetlenek nem is lehetünk a megfogalmazásban, de a pontosság igényét nem téveszthetjük egy pillanatra sem szem elől – mindez tulajdonképpen, ami az elvek és gyakorlati alkalmazásuk ekvilibrisztikus mutatványait illeti, mondhatni, magától értetődő, ez a mindennapi munkánk. Ám az, hogy ebből hogyan lesz filozófiai kultúra, uram bocsá' történelmi távlatú aktualitás, az már korántsem olyasmi, amit tisztán láthatnánk személyes perspektívánkból. Persze mondhatjuk azt, hogy mind a filozófiai kultúra, mind a történelmi aktualitás olyan mindenkor változó, ám pusztán jelekben megmutakozó, s éppen ebbe a rejtettségre burkolózva létező kondíció, amelynek a hiánya mindig fáj, időnkénti s helyenkénti megmutakozása viszont természetes – meg hogy úgy vagyunk velük (hogy az Ágostontól agyonidézett fordulattal éljek az időt illetően): ha kérdezik, nem tudjuk, mi az, ha nem kérdezik, tudjuk.

Ám ha erre az álláspontra helyezkedünk – jóllehet a fenti leírásban sok igazság van –, féltő, hogy nem veszünk észre számos olyan mozzanatot, amely

⁷ Lukács György – Fülep Lajoshoz, Berlin, 1910. december 21. körül. In *Lukács György levelezése (1902–1917)*. Id. kiad. 307.

mindenkori kondíciókat *szinkron* alakítja, és könnyen előállhat, hogy a játéktér kitöltése s elevenen tartása helyett *postludium* kerülünk. Bizonytalán ilyen szinkron mozzanatként szükséges számon tartanunk azt – és különösen a filozófiai lapok redaktív közösségeinek szemszögéből fontos ezt regisztrálnunk –, hogy az eddigiekhez képest alapvetően változott meg az emberek világához, tudáshoz, megismeréshez való viszonya. Hovatovább kizárólag az számít episztemikusan relevánsnak, ami egyúttal mediálisan is reflektált. Ezzel párhuzamosan sokkal punktuálisabb, polarizáltabb, izoláltabb lett a valóságnak az emberek számára megismerhető, tudható, megformálható szegmense. Mindnyájan tapasztalhatjuk mindezt a mindennapi életünkben, Wolfgang Welsch megvilágító szavai ugyanakkor cizellálhatják és absztraktívabb síkra vihetik át ezt az összefüggést:

A valóságot – nemcsak a külső, hanem az önértelmezés és a szociális programozás belső valóságát is – ma elsősorban a tömegmediális észlelés konstituálja. [...] Ezen kívül a mi társadalmunkban reálisnak tendenciálisan már csak az számít, amit mediálisan hozunk létre vagy reprodukálunk. Így a kulturális eseményeket már eleve a mediális attraktivitásukra tekintettel koncipiálják (és finanszírozzák). A kultúratársadalom eseményei megrendezett események – de nem a pillanatnak vagy a résztvevők számára vannak megrendezve, hanem a közvetítés és a konzerválás számára.⁸

Hogy a folyóirat-közösségek, szerkesztők és a produktumaikat még olvasó társak hogyan reagálnak erre a megváltozott helyzetre, a dolgoknak és az eseményeknek vagy éppen önmaguknak a megismerhetőségét mily mértékben koncipiálják „a mediális attraktivitásukra tekintettel” – nos, az erre a kérdésre történő válaszkísérlet során nem lenne elegáns úgy reagálni, hogy ha a magyar filozófiai folyóiratok kultúra internetes felületeit nézzük, akkor nagyon nehézkesen. S persze nem is gondolom azt, hogy ha e mediális kommunikációs váltásra promptabban s élesebben, innovatívabban s kreatívabban reagálnánk az éteren át, akkor már messzemenően megtettünk volna minden tőlünk telhetőt (noha, tudjuk, még ezt sem tesszük meg). Már csak azért sem gondolom, mert megfontolandó az is, ahogyan Welsch az imént félbeszakított gondolatmenetét folytatja, a következőket írja tudniillik: „Platónnak mégiscsak igaza lett: a varázs, a projekció és a képhit barlangbeli szituációja újra életre kelt. A tévé a kor *ens realissimum*ává emelkedett, és a média ontológiája lett a társadalom fizikája.”⁹

A média ontológiája a mi létezésünket, filozófiai, irodalmi, művészeti

⁸ Wolfgang Welsch: *Esztétikai gondolkodás*. Ford. Weiss János. Budapest, L'Harmattan – Magyar Daseinanalitikai Egyesület, 2011, 46–47.

⁹ Welsch: i. m. 47.

folyóiratszerkesztők létét is meghatározza. Úgy is fogalmazhatnánk talán kissé túlzóan, az arányokat s hangsúlyokat nem kellő mértékkel elosztva, hogy ez a mediális erő permanensen felülírja, mindig már pre- s performálja a filozófiai kultúra alakítására tett igyekezetet, nem beszélve a történelmi távlatú aktualitásokról. Szeretném azt hinni, hogy e mediális-szimulátorikus meghatározottság sokkal inkább a közvetítés-közvetíthetőség reflektív, kritikai és esztétikai elvét jelenti, s kevésbé (vagy egyáltalán nem) az elernyedség, elzsibbadás, elérezéstelenülés anesztétikai folyamatát. Bár a kettőt elválasztó határvonal nem egy jól érzékelhető *perasz*, hanem alig észrevehető szegély. Ennek a szegélynek a kitapintása, érzékeltetése, újrarajzolása többek között az egyik legfontosabb feladatunk mai napság. Az érzékelés élességének és az absztraktív újratereztetés hátborzongató gyönyörének lehetőségtereit folyóirataink révén formálhatjuk, tarthatjuk fenn.

Ugyanakkor nincsenek illúzióim. Immár végképp visszahúzódtuk Platón barlangjába. Ha ugyan nem megbocsáthatatlan hübrisz-e a részemről azt feltételezni, hogy valaha kikerültünk belőle, s jártunk kívüle? Bár ha a fentiekben végig a folyton megelevenítendő-újraalakítandó filozófiai kultúra és az anyagi perspektívából láttatott történelmi léptékű aktualizáció keretében próbáltam meg beszélni, a platóni kavernózus árnyékoktól mégiscsak távol kellett tartanom magam. Persze ez is csak illúzió. Platón barlangja utóvégre nem is olyan rossz hely. Jóllehet visszatérvén a barlangba a kötelékeitől feloldott, vagy ahogy Platón fogalmaz, a bilincsekből kiszabadított s az értelmetlenségből kigyógyított elmét¹⁰ sok mindenki szeretné ellehetetleníteni, sőt megölni,¹¹ az azért némi reményre adhat okot, hogy több mint kétezer év alatt ez még senkinek sem sikerült. Noha Hannibal ante portas.

Mi, filozófiai folyóiratok szerkesztői, írói és olvasói legyünk azon, hogy ellehetetlenítésünk továbbra se sikerüljön!

¹⁰ Vö. Platón: *Állam*, 515c. Ford. Szabó Miklós korábbi fordításának tekintetbe vételével Steiger Kornél. In *Platón összes művei kommentárokkal*. Atlantisz, Budapest, 2014, 358.

¹¹ Vö. Platón: *Állam*, 517a. „Aztán ha megpróbálná a többieket kioldozni és fölvezetni, ezek meg valamiképpen kézre keríthetnék és megölnétek őt, nem ölné-e meg? – Bizony megölnék – felelte.” Id. kiad. 361.